

YAŞAR KEMAL'İN TENEBE ADLI OYUNUNA
EKOLEŞTİREL BİR YAKLAŞIM
AN ECOCRITIC APPROACH TO YAŞAR KEMAL'S TENEBE PLAY

NERGİZ DEMİR SOLAK

Arş. Çör. Atatürk Üniversitesi Çüzel Sanatlar Fakültesi Sahne Sanatları Bölümü
Res. Assist. Atatürk University Fine Arts Performing Arts

nrgzdmr@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-3605-5313>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi-Journal of Turkish Researches Institute
TAED-62, Mayıs-May 2018 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-*Received Date* : 27.11.2017

Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 05.01.2018

Sayfa-*Pages* : 227-238

 : <http://dx.doi.org/>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate®

**YAŞAR KEMAL'İN TENEBEKE ADLI OYUNUNA
EKOLEŞTİREL BİR YAKLAŞIM**
AN ECOCRITIC APPROACH TO YAŞAR KEMAL'S TENEBEKE PLAY

NERGİZ DEMİR SOLAK

Öz

İnsan ve doğa arasındaki kadim ilişki insan var olduğundan bu yana sürmektedir. Bu ilişkinin günümüzde tüm insanlığın ve tabiatın sonunu getirecek denli olumsuz bir hal alması doğa konusunda tüm insanların bilinçlenmesini zorunlu kılmaktadır. Ekoleştiri bu bilincin edebiyata yansımadır. Diğer bir deyişle ekoleştiri; edebiyata çevreci bir bakışla yaklaşan bir eleştiri kuramıdır. Ekosistemin bir parçası olan insanın kendini merkezileştirme çabalarını eleştirirken bunu da sanat/edebiyat yapıtlarındaki doğanın ve insanın temsil edilmiş biçimleri üzerinden gerçekleştirir.

Bu çalışmada eserlerinde ekolojik duyarlılığın izlerini başarılı bir şekilde gördüğümüz Yaşar Kemal'in Teneke adlı oyunu söz konusu kuram bağlamında incelenmeye çalışılacaktır. Oyunda bir Anadolu kasabasında tarımı yapılan çeltik üzerinden anlatılan güç ilişkileriyle yeni gelen bir kaymakamın mücadelesi konu edilmektedir. Yazarın, oyunda insan-çevre ilişkisi, doğaya hükmetme, suyun kullanımı, çevreye verilen zarar, para uğruna canlı cansız tüm varlıkların hiçe sayılması, ekolojik dengenin bozulması gibi pek çok konuya dikkat çektiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yaşar Kemal, Teneke, Ekoleştiri

Abstract

The archaic relation between human and nature presents since the beginning. Humankind necessarily became conscious about the nature because of negative condition which can cause to a bad end for humankind and nature. Ecocritic is the reflection of this relation to literature. By other words ecocritic is a critic literary which draw attention to literature by an environmental view. It realizes its approach which aims to critic human essays on nature by centralizing himself as art/literature works that show human and nature presenting forms.

In this study we will examine Yaşar Kemal's Teneke piece. Yaşar Kemal is a writer whose works written by ecological sensitiveness. This piece subject a governor's struggle about force relation in an Anatolian country where agriculture based on rice plant. We see that the writer draw attention various ecological subjects such as human-nature, domination on nature, usage of water, damage of environment and perturbation of natural balance.

Key Words: Yaşar Kemal, Teneke, Ecocriticism

Giriş

İnsan var olduğundan bu yana doğayla ilişki içinde olmuştur. Doğada güçsüz ve savunmasız bir şekilde yaşamaya çalışan insan, avcı-toplayıcı olduğu dönemlerde doğanın yasalarına uygun hareket etmiş ve onunla uyumlu bir yaşam sürdürmüştür. Doğaya dair bilgisi sınırlı olduğu için anlam veremediği durumlarda ona boyun eğmiş, karşılaştığı zorluklara, doğal afetlere, yağmura, gök gürültüsüne kendince anlamlar yüklemiştir. Ayin, ritüel vb. dini uygulamaların temelinde insanın doğayla ilişkisinin izleri olduğu düşünülmektedir.

Bilginin gücünü keşfeden insanın doğa karşısındaki durumu değişmeye başlar. Doğaya boyun eğen insandan ona hükmeden insana geçişte her ne kadar insanlık doğayı kendi menfaatleri için kullanmayı seçse de gerçekte ona verdiği her zarar tıpkı bir bumerang gibi kendisine geri dönmüştür. Günümüzde küresel ısınma, doğal kaynakların hızla tükenmesi, endüstriyel atıklar, hava, su ve toprak kirliliği... gibi bir çok çevre sorunuyla karşı karşıya gelinmiştir. “Asıl önemlisi de, gittikçe artan çevre sorunları ve bunların insan hayatı üzerindeki olumsuz etkileri, doğanın kurmaca değil fiziksel bir gerçeklik ve ayrıca, tüm canlıların yaşam kaynağı olduğunu, insana hatırlatır niteliktedir.” (Bulut 2005: 84)

Bir intizam içinde devr-i daim yapan tabiata dışarıdan yıkıcı müdahalelerde bulunan tek canlı insandır. Sanayi ve teknolojiadaki gelişmelerin olumsuz etkileri doğadaki dengenin bozulmasında insan faktörünün altını çizerken çözümün yalnızca insan eliyle sağlanabileceğini bilmek bu konuda bilinçlenilmesini zorunlu kılmaktadır. Ekoeleştirici, bu bilinçlenmeye edebiyat aracılığıyla katkı sağlamayı amaç edinen bir kuramdır. Ekoloji kavramını ilk kullanan kişi Alman zoolog Ernst Haeckel olurken ekoeleştirici kavramı 1980’li yıllarda Amerika’da kullanılmaya başlanır.

Başlıca ekoeleştirici tanımlarına bakacak olursak; Cheryll Glotfelty ekoeleştiriciyi, “edebiyat ve fiziksel çevre arasındaki ilişkinin incelenmesi” şeklinde tarif ederken, William Reuckert ise “ekoloji prensiplerinin edebiyata uyarlanması” olarak ifade etmektedir (Akt. Oppermann 2012: 9-10). Ekoeleştirici üzerine ilk çalışmalar edebiyatta doğanın nasıl tasvir edildiği üzerine yoğunlaşırken sonraki çalışmalarda amaç, çevre konusunda duyarlı ve ihmal edilmiş edebiyatçıları ortaya çıkarmak ve çevre bilincinin hâkim olduğu edebi türleri incelemektir.¹

Ekoeleştirinin edebiyata uygulanması yalnızca roman, hikâye, tiyatro, şiir gibi edebi türlerdeki çevresel özelliklerin ve mekânsal betimlemelerin ortaya çıkarılmasından ibaret değildir. Serpil Oppermann (2012: 25), bu durumu şöyle izah eder: “Ekoeleştirici yalnızca edebiyat eserlerinde doğanın nasıl yansıtıldığını incelemeyiz, doğaya yüklenen simgesel anlamları, bu anlamların oluşturduğu düşünce kalıplarını, nehirlerin, denizlerin, toprak, bitki ve hayvan türlerinin insan kültürlerini nasıl şekillendirdiğini, dilin nasıl kullanıldığını, çevre sorunlarına nasıl yaklaşıldığını, metin içindeki değer yargılarını ve benlik kavramlarını da mercek altına alır.”

Ekoeleştirinin çevreyi merkeze almakla beraber mevcut pek çok eleştirici kuramına da eklenilebiliyor olması onun kuramlar-üstü bir yönü olduğunu göstermektedir. Toplumsal ekoloji, ekofeminizm, ekopsikoloji... gibi ekolojik duyarlılığın olduğu birçok alanda ekoeleştiriden bahsetmek mümkündür. Disiplinlerarası bir uygulama alanına sahip olan ekoeleştiriciyi doğayı ve insanı merkeze alan incelemelerin üst başlığı olarak kabul edebiliriz. Bu yönüyle “ekoeleştirici yaşadığımız dünyayı inceleyip eleştirmemizi sağlayan tamamen dönüştürücü bir söylem ortaya koymaya uğraşırken, doğayla kültür arasındaki karmaşık müzakerelere, hem sahne hem de araç olan geniş çaplı kültürel süreç ve ürünlere giderek daha fazla önem vermektedir” (Garrard 2016: 17).

¹ Ekoeleştirici ve ekoyazının gelişim seyri hakkında ayrıntılı bilgi için Burcu Karahan’ın *Yeşillenen Edebiyat Eleştirisi* ve Sezgin Toska’nın *Ekokurgu -Ekolojik Sorunların Çözüm Yolu Olarak Edebiyat-* adlı çalışmalarına bakılabilir (Karahan 2002: 28-34), (Toska 2017: 53- 101).

Ekolojinin temel kavramlarını kısaca ele alacak olursak bunların başında 'çevre'nin geldiğini söyleyebiliriz. Çevre, "Belirli bir zamanda dolaylı ya da dolaysız olarak kişiyi etkileyen, ferdin maddi, manevi gelişmesini ve yaşam koşullarını belirleyen biyolojik, coğrafi ve toplumsal etkenlerin tamamı" olarak tanımlanabilir (Cansaran ve Yıldırım 2014:1). Diğer bir deyişle çevre, "İnsanların ve diğer canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde buldukları fiziki, biyolojik, sosyal, ekonomik ve kültürel ortam"a verilen addır <http://www.cevremuhendisligi.org> (Son Erişim Tarihi: 06.11.2017). İnsanoğlu yeryüzündeki konumu itibarıyla her zaman en yakından en uzağa doğru genişleyen bir çevre içinde yaşamaktadır. Bu çevrenin fiziksel ortamla sınırlanmayıp tanımda belirtilen sosyal, ekonomik, kültürel ortamlarla da ilişki içinde olduğu unutulmamalıdır.

Ekolojiyle ilgili bir diğer önemli kavram ise ekosistemdir. Ekosistem, "Belli bir bölgede yaşayan ve birbirleriyle devamlı etkileşim içinde olan canlılar ile bunların cansız çevrelerinin oluşturduğu bir bütün" olarak tanımlanabilir (Cansaran ve Yıldırım 2014: 5). TDK'nın ekosistem tanımı ise "Belirli bir alanda bulunan canlılar ile bunları saran çevrenin karşılıklı ilişkileri ile meydana gelen ve süreklilik gösteren ekolojik sistem" şeklindedir <http://www.tdk.gov.tr> (Son Erişim Tarihi: 11.07.2017). Bu yönüyle ekosistem düzen fikrine ve birlikte yaşama vurgu yapan bir anlam taşımaktadır. Çevre ve ekosistem tanımlarının ortak yönü, canlı-cansız tüm varlıkları kuşatan bir bütün fikrini vurguluyor olmalarıdır. "Bütünsellik, ekolojinin zorunlu bir ilkesidir" (Köroğlu ve Köroğlu 2017: 59). Bu bütünselliğin sekteye uğrattığı durumlarda hava, su, toprak gibi canlılara yaşam olanağı sunan temel unsurların olumsuz etkilenmesi ve büyük çevre felaketleriyle karşı karşıya kalmamız kaçınılmaz olur. Tüm bunların sorumlusu olarak yeryüzünde akıl ve irade donanımıyla doğaya etki eden en önemli varlık olan 'insan' faktörü karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple içinde bulunduğumuz jeolojik çağ antroposen² çağı olarak adlandırılmıştır.

Serpil Oppermann kendisiyle yapılan bir röportajda, çevre sorunlarının boyutlarını ölçen bilimsel verilerin insanı, bir şey yapmak için harekete geçirmediğini tam tersine rakamların büyüklüğünün insanları duygusuzlaştırdığını ifade ederek çözüme yönelik yollardan biri olarak ekoeleştiriyi işaret eder ve "Tek bir kutup ayısının hikâyesini etkili biçimde anlatırsak veya sel felaketinde ölen bir ailenin dramını okursak duygusal tepkilerimiz farklı olmakta ve bizi kalıcı çözümler üretmeye yönlendirmekte" ifadesini kullanır (Oppermann 2017: 26). Edebiyatın gücünün bu tür durumlarda devreye girdiğini konuşmasına ekleyen Oppermann'a göre "Ego-merkezci değil eko-merkezci bakış açılarının yaygınlaştırılması için çaba sarf etmeliyiz" (2017: 32). Doğa her şeyiyle bir bütündür. Ekoeleştirme bu bütünselliği, insanın doğaya hükmettiği değil kendisini tekrar onun bir parçası olarak kabul ettiği uyumlu bir birliktelik ekseninde kurmayı amaç edinir.

Bu çalışmada; "Edebi çalışmalara yeryüzü merkezli bir yaklaşım getiren" (Glottfeldt 2017: 37) ekoeleştirme aracılığıyla Yaşar Kemal'in *Teneke* adlı oyunu incelenecektir. Yaşar Kemal, *Teneke* oyunu dâhil olmak üzere birçok eserinde insan ve doğa arasındaki kadim ilişki üzerinde durmuştur. Bu sebeple onun eserleri ekoeleştirme çalışmaları için zengin bir

² Antroposen, insanın iklim ve dünya ekosistemi üzerinde ciddi etkiler yaratmaya başladığı çağa verilen isimdir (<https://gaiadergi.com/ekomodernist-bir-manifesto-mukemmel-antroposen-olusturmak-mumkun-mudur/>) (Son Erişim Tarihi: 06.11.2017).

kaynak niteliğindedir.³ *Teneke* oyununda bir Anadolu kasabasında yapılan çeltik tarımı üzerinden daha fazla kazanç uğruna doğaya ve içindeki her şeye zarar vermekten çekinmeyen ağaların temsil ettiği anlayış ile bu durumun en büyük mağduru olan köylüler ve onlara yardım etmek isteyen kaymakamlar arasındaki ilişkiler üzerinde durulmuştur. Oyunda, ağalar, köylüler ve devlet bürokrasisi olmak üzere uçayaklı bir yapıda kapitalizmin acımasız yüzü, getirdiği sömürü düzeni üzerinden kendini göstermektedir. Oyun, bu düzlemden ele alınmakla birlikte bu çalışmada daha çok yazarın oyunu kurduğu zemin üzerinde doğa ve çevrenin oyunda nasıl ele alındığı ve bunların insanla ilişkisinin oyunda nasıl görünür kılındığı ekoeleştirel bir bakış merkeze alınarak değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Oyunun Evreni

Teneke, Yaşar Kemal'in tiyatro türünde yazdığı tek eseridir. Eser, önce roman olarak kaleme alınmış daha sonra yazarı tarafından tiyatroya uyarlanmıştır.

Teneke oyunu Yaşar Kemal'in yapıtları için oldukça tanıdık bir coğrafya olan Çukurova'da geçmektedir. Geçim kaynağının çeltik tarımı olduğu kasabada büyük tarla sahibi olan ağalar, birtakım usulsüzlüklerle köylülerin yaşadığı yerleri de tarım arazilerinin içine dâhil ederler. Böylece çeltik için yapılacak sulamada köyler ve içinde yaşayan insanlar, hayvanlar, bitkiler, canlı cansız tüm varlıklar su altında kalacaktır. Geçmişte de yapılan bu tarz sulamalarda büyük bataklıklar oluşmuş buradan türeyen sivrisinekler yüzünden sıtmadan onlarca insan hayatını kaybetmiştir.

Oyunda, sulamanın başlaması için gerekli onayı verecek yeni bir kaymakamın gelmesi beklenmektedir. Çeltik zamanı olduğundan sulama için yasal izinleri bekleyen ağalar oldukça sabırsız ve heyecanlıdır. Kaymakam'ın gelişi haber alınır alınmaz kalacağı yer ve odası baştan aşağı düzenlenir. Şenlikli bir şekilde karşılanan genç Kaymakam'ın toy bir delikanlı olması, ağalar için kolay lokma olarak görülmesine neden olur. Nitekim düşündükleri gibi olur ve Kaymakam'ı kandırırlar. Kâğıt üzerinde yerleşim yerlerine yakın olmadığı söylenen sulama arazileri gerçekte köyleri de içine almaktadır. Sulamayla birlikte on beş köy su altında kalır. Sazlıdere köylüleri bu duruma isyan ederek bellerine kadar çamura batmış bir şekilde Kaymakam'ın karşısına çıkarlar. Gerçeğin farkına varan Kaymakam'ın ağalara karşı tavır almasıyla oyunda çatışma belirginleşir. Bütün sulama izinleri iptal edilir. Kaymakam tarlalarda incelemeler yapar ancak ağalar bu konuda tecrübelidir çünkü o kısa bir süre zarfında kasabaya gelmiş olan kırk üçüncü kaymakamdır. Bundan önceki tüm kaymakamları baskıyla, korkuyla, Ankara'ya çekilen asılsız telgraflarla sürgün ettirmişlerdir ki bu durum kasabada bir "Kaymakam Oyunu"na dönüşmüştür. Tüm kasabalı ve köylüler bu oyunun sonunu bilmektedir. Nitekim Kaymakam'ın mücadelesi sonuçsuz kalır ve Kars'ın Kağızman ilçesine bir nevi sürgün edilir.

1-Doğal ve Yapay Çevre Bağlamında Kaymakam ve Çevresi

Çevreyi taşıdığı özellikler bakımından yapay ve doğal çevre olarak ikiye ayırabiliriz. Doğal çevre en basit şekilde tabiatta insan müdahalesi olmaksızın var olan dağlar,

³ Bu konuda Günil Özlem Ayaydın'ın "Yaşar Kemal'in İstanbul'una Çevreci Bir Yolculuk" adlı çalışmasına bakılabilir (2003: 1-18)

akarsular, denizler, ormanlar vb. coğrafi unsurları içine alırken, yapay çevre; insan eliyle inşa edilen köprüler, yollar, bahçeler... şeklinde tanımlanabilir. Doğal ve yapay çevre arasındaki temel fark insanın kendi menfaatlerini önceleyerek tabiatı tanzim etme yoluna gitmesidir. Bu müdahale insan hayatını kolaylaştırıcı birtakım faaliyetler yürütülmesine imkân tanırken doğayı tahrip ederek, geri dönüşü olmayan değişikliklerin doğmasına da sebebiyet verebilmektedir.

Teneke oyununda da hâlihazırda kurulu bir ekosistemin içerisine dışarıdan katılan Kaymakam'ın karşılaştığı gerçek ve sembolik mahiyette yapay ve doğal çevrelerden bahsedebiliriz. Kaymakam'ı oyunda, 'çevre'nin tanımında da yer alan fiziki, biyolojik, sosyal, ekonomik ve kültürel ortamdan beslenen dört farklı çevre içerisinde görürüz. Kasabaya gelmeden önce idealist ancak kasabaya ve kasaba insanına karşı ön yargılı bir çevre içerisinde. Kasabaya geldikten sonra ağalar onu başlangıçta suni bir çevre içerisinde yaşatırlar. Ağaların tasarlamış olduğu bu suni çevre içerisinde hatalı kararlar alan Kaymakam, köylülerin asıl yaşam şekilleriyle karşılaştığında çeltik sulaması gerçeğiyle ve onun çevresel etkileriyle yüzleşir. Bu durumda ağalar her ne kadar onu kasabadan tecrit etmeye çalışsa da Kaymakam artık 'gerçek kasaba/köy' ve asıl sakinleriyle tanışmıştır. Oyunun sonunda Kars'a sürülen Kaymakam tekrar yeni bir çevreye doğru yola çıkarken artık oyunun başındaki yöneticilik ve çevre-insan ilişkileri hakkında bilgisiz, toy delikanlı değildir.

Kaymakam, kasabaya gelmeden önce bazı önyargılara sahip olsa da temiz duygularla görevine başlar. Başlangıçta her şey o kadar yolunda ve beklemediği kadar iyidir ki kasaba hakkında önyargılara sahip olduğu için kendinden utanır.

"Kaymakam: ...Ben Anadolu'yu ne sanıyordum, biliyor musunuz? Ben eşrafi nasıl biliyordum, biliyor musunuz? Ben Anadolu'yu.... Bir Anadolu kasabası... Uçsuz bucaksız. Ağaçsız, otsuz, yangın yeri bozkırların ortasında bir kasaba... Çamur içinde... Evleri de sırf çamurdan. Evlerin çoğu da yeraltında... Bir tepeye sırtını dayamış birkaç toprak dam... Susuz. Kışın insan boyu kar altında. Işıksız, odunsuz, kömürsüz... Yazın toz içinde. Tozdan nefes alamazsın. Ya eşraf? O eşraf ki her birisinin boynunda on insan katili... O eşraf ki insan emeği sömürür yalnız. O eşraf ki memurları kul eder, köylüyü köle gibi kullanır. Halbuki buranın eşrafi başka. Değil mi?... Değil mi, Resul Bey?"

(Kemal 2017: 109)

Kaymakam daha kasabaya gelmeden adının etrafında bir çevre oluşmuştur. Onu karşılamaya çok büyük bir kitle gelmiştir. Çevresi çok kalabalıktır ancak bu, çıkar ilişkisine dayalı yapay bir kalabalıktır. Bir müddet bunun etkisinde kalsa da çamura batmış köylülerin Kaymakam'ın odasına gelmeleriyle Kaymakam için toz pembe olarak tasarlanmış yapay çevre yıkılır ve doğal çevre ortaya çıkar. Böylelikle Kaymakam gerçekten kasabayla tanışır, çevresini tanımaya başlar.

Kaymakam'ın oyundaki dönüşümüne fotoğrafik olarak bakarsak Kaymakam'ı iki farklı karede görürüz. Bu kareleri farklı kılan onun yaşadığı çevrenin ve etrafındaki kişilerin değişimidir. Ağalar öncelikle Kaymakam'ın kalacağı evi kasabanın diğer kısmından farklı bir şekilde güzelce dayayıp döşerler. Her şey yeni ve temizdir.

“Murtaza: Bir kaymakam, genç olsun... Bir kasabaya, canavar, her biri eli kanlı katil eşkıyayı görmeye gelsin... Korkusundan da ödü kopsun. Gelsin baksın ki ortalık hiç o komünistlerin dediği gibi değil, işte böyle cennet parçası gibi odaya, saray gibi eve girsin... Onun işi tamamdır”
(Kemal 2017: 103).

Ağalar tarafından Kaymakam için steril bir yapay çevre oluşturulur. Ancak bu yapay çevre bir süre sonra yıkılır. Bunu yıkan ise doğal bir unsur olan çamurdur. Çamur bu anlamda kirli ve pis bir şey olmaktan ziyade doğanın dengesini bozan insana doğanın verdiği bir yanittir. Aynı zamanda çamura⁴ batmış köylüler Kaymakam’ın çeltik sulamasının gerçeklikleriyle tanışmasını sağlarlar. Böylelikle özünde iyi biri olan Kaymakam, ağaların ona sunduğu steril çevreyi terk edip gerçek kasabayla ve sorunlarıyla yüzleşmeyi seçer.

Oyunda köylülerle kasabalı ağalar arasında uzlaşmayı sağlayacak olan çeltik kanunudur. Devlet bu konuda gerekli önlemleri alarak tarım faaliyetlerini insanların zarar görmeyeceği bir şekilde kanunlarla düzenlemeye çalışsa da sorun kanunların bir türlü uygulanamayışındadır. Çeltik kanununda; yaşam alanı olan yerlerde pirinç yetiştirilmesine izin verilmediği gibi ekim yapılan yerlerde de sivrisinek olmaması için kesik sulama yapılması kuralı bulunmaktadır. Oyunda kesik sulamanın ne olduğu Kaymakam’a şu şekilde anlatılır:

“Ziraatçı: Buyurun efendim, Tevfik Ali Beyin tarlası. Mükemmel bir planı var. Sürülmüş tarla, çimento kanallar. Kanallar iniş aşağı. Kesik sulama olacak...”

Kaymakam: Nedir kesik sulama?

Ziraatçı: Kesik sulama şudur ki pirinç ekilen sahanın her on günde bir suyu boşaltılır. Sular sahadan çekildikten sonra kırk sekiz saat o saha susuz kalır. Böylelikle de hiç sivrisinek olmaz, efendim.”

(Kemal 2017: 110)

Ancak Kaymakam, çeltik kanununu okumadan gördüklerine ve çevresindeki ağaların sözlerine güvenerek ruhsatnameleri imzalar. Kaymakam ruhsatnameleri imzalar imzalamaz da sulama başlar. Su, azıyla da fazlasıyla da köylünün yaşantısını etkileyen hayati bir unsurdur. Bir dönem köyde kuraklık olmuştur ve köylü susuzluktan kırılmıştır. Bu seferde çeltik için yapılan sulamada köyler su altında kalır. Aşırı sulama sivrisineklerin çoğalmasıyla sıtmaya neden olur. Bu açıdan suyun miktarı köyde yaşamı doğrudan etkilemektedir. Sazlıdere köylülerinden biri olan Hürü, suyun yıkıcı etkisini şu şekilde anlatır:

⁴ Birçok kutsal kitap ve mitolojide insanın çamurdan yaratıldığı belirtilmektedir. Oyunda da buna koşturarak köylülerin ancak kasabaya üst başları tamamen çamur içinde geldiklerinde Kaymakam’ın dikkatini çekebildiklerini ve Kaymakam için gerçekten var olmaya başladıklarını görürüz.

“Bir baktım ki, Nuh babamızın tufanı örneği... Bir baktım ki ala şafak ışıyıp gelir. Bir baktım ki, aman Allah, yeri göğü su almış. Amanın, çocuktan boğulur gibi sesler gelir. Bir de baktım çocuğun beşiği, ekmek tahtası, çanak çömlek suyun üstünde. Su da gittikçe yükselir. Amanın, düş mü, hayal mi derken, bir de baktım, ne göreyim, teknil tavuklar boğulmuş. Bir de baktım, sel ne var ne yok toplamış götürüyor. Köyün içinden bir çağrışma, bir gürültü, kıyamet koptu! Gün atıncaya kadar işte böyle çamur içinde, gırtlığa kadar dolandım durdum.”

(Kemal 2017: 115)

Kaymakam'ın köylülerle karşı karşıya geldiği sahne, oyunun en etkileyici sahnelerinden biridir. Kaymakam için, içinde yaşadığı coğrafyanın gerçekliğini görmesine engel olan perde ortadan kalkar ve aydınlanır. Aristotelyen bir kavramla söyleyecek olursak anagnorisis gerçekleşir, bilgisizlikten bilgiye geçilir. Yetiştigi çevre ile çalıştığı çevre birbirinden farklı olan Kaymakam için bu dönüşüm oldukça mühimdir.

Köylüler ve ağalar bölgenin yerlisi diğer bir ifadeyle ekosistemin doğal parçalarıdır. Kasabaya dışardan gelen Kaymakam ise kasabanın adil olmayan sisteminin yabancısıdır. Kasabada çarpık da olsa ağalar tarafından kontrol edilen bir düzen vardır. Bu düzene karşı koyabilecek ve koyması beklenen tek güç ise kasabaya dışarıdan gelen ve Ankara'yı temsil eden kaymakamlardır.

Başlangıçta Kaymakam, çevre-insan ilişkileri konusunda herhangi bir duyarlılığa sahip birisi değildir. Onay verdiği çeltik ruhsatnamelerinin aslında köylüler ve ağalar için ne ifade ettiğini yaşayarak öğrenir. Öğrenmesiyle birlikte mücadele etmeye başlar ancak kasabadan sürülmesiyle birlikte görünürde yenik düşer. Köylüler bu genç çocuğun, vatansız toy Kaymakam'ın yanlarında yer aldığını bilmelerine karşın kasabada uzun yıllardır oynanan oyunu daha iyi bilmektedirler ve para karşılığında sular altında kalan köylerini terk ederler. Bir anlamda ağaların kurduğu bu acımasız ekosistemi bilmekte ve mücadele etmekten çekinmemektedirler. Bu durum artık 'dışarıdan gelenin' etkisiz kaldığı bir kısır döngüye girmiştir. Çünkü gelenler çoğunlukla oyunun kurallarını bilmemekte, bilse bile ağaların uyguladığı politikalar daha etkili ve sonuç verici olmaktadır. Bu yönüyle oyunda bir çıkış ya da çıkışa dair bir ipucu gösterilmez. Ekosistemin yabancısı olup onu adil bir şekilde yönetmesi istenen kaymakamlar her seferinde başarısız olurlar.

Oyunun sonunda Kaymakam bilinçlenerek daha temkinli bir tavırla konuşmaya başlamıştır. Yeni görev yerinin Kars / Kağızman olduğunu öğrenince işe, çalışacağı çevreyi tanıyarak başlamanın daha doğru olacağını düşünmeye başlamıştır. “.... Kağızman... Kars'ın Kağızman kazası... Resul Bey, orada da çeltik ekiyorlar mı dersiniz?” (Kemal 2017: 156). Bu açıdan oyunda, Kaymakam'ın çalıştığı yerin, onaylayacağı ruhsatların çevreye ve insana nasıl etkileri olacağı konusunda bir tecrübe elde ettiğini ve gideceği yerde de tarım biçimleri ve çevresel etkileri konusunda bir sorgulamanın içinde olacağına dair işaretler taşıdığı söylenebilir. Kaymakam ilk görev yeri olarak geldiği bu kasabadan acı bir tecrübeyle de olsa bir ekolojik farkındalık kazanarak ayrılır.

2-Teneke Oyununda İktidar Savaşları ve Ekosisteme Etkileri

Ağalar, kasabanın yerleşik düzeninin yegâne kurucusu ve koruyucusudurlar. Ağalar tarafından tasarlanan ve uygulanan, çevreye ve içerisindeki canlılara hiçbir saygısı

olmayan, daha çok kazanç uğruna yıkım, ölüm dâhil her şeyi yapabilen bu anlayış, kendisini kaymakamlara oynanan oyunlarda, suyun kullanımında ve sivrisineklerin yaydığı sıtma hastalığında gösterir.

Ağalar, kasabaya gelen kaymakamları öncelikle kendi saflarına çekmeye çalışırlar. Bunu başaramadıklarında çeşitli cazip tekliflerle onları satın almayı denerler. İşler istedikleri gibi gitmezse bu defa kötücül yüzlerini göstererek baskı, şantaj ve yıldırma politikası güderler. Güçlerinin yetmediği durumlarda ise devreye Ankara'daki tanıdıkları ve dağlardaki eşkıyaları girer. Ağalar kasabada gücü ellerinde tuttıkları gibi nerede hangi tür bir güç gösterisinde bulunacaklarını da iyi bilmektedirler. Bu sayede oyunda Tellal'ın da dile getirdiği gibi hızlı bir kaymakam değişimi yaşanmaktadır. "Ne olursa olsun, biz, doğrusu şudur ki biz otuz beş senede kırk üç kaymakam değiştirdik. İşte böylece, senede bir, belki de iki çok okkâl bir eğlencemiz vardır. Bizim kasabalar sıkıntılıdır. İnsan can sıkıntısından patlar. Bu 'Kaymakam Oyunu' da olmasa ne yapar, neylerdik bilmem ki... Allah kaymakamı icat edenden razı olsun." (Kemal 2017: 85)

Torosların eteğinde bir Anadolu kasabasında oynanan oyun, aslında farklı şekillerde Ankara'da da oynanmaktadır. Ankara'ya görüşmeye giden kasabalı ağaların Kaymakam'ın sürgün edileceğine dair kesin kanaatleri bunu doğrular niteliktedir. Otuz beş senede kırk üç kaymakam değişimi aynı zamanda kaymakamların ağalara karşı köylülerin yanında durup baskı ve yıldırımlara boyun eğmediklerini göstermesi bakımından da önemlidir.

Kasabada işler tehdit, korku ve yıldırma ile yürümektedir. Kaymakamlar gelip geçici olsa da ağaların yöntem ve teknikleri değişmemektedir. Kaymakam vekili Resul Efendi 'içerden' biri olmasına karşın bu bozuk düzeni devam ettirmede kaymakamlar için kullanılan yıldırma politikalarına maruz kalmaktan kurtulamaz. Ölümle tehdit edilir, evine bomba atmak çok kolaydır ve en etkili ise arzuhalcinin arşivinde bulunan ve etki sırasına göre aşamalandırdığı anlaşılabilir basmakalıp arzuhallerden birini Ankara'ya çekmektir. Arzuhalciler sadece kaymakamların adlarını değiştirerek aynı metni defalarca kez Ankara'ya çekmeye alışmışlardır. Öyle ki arzuhallerin kendi içindeki etkililik sırası kaymakamlara göre adlandırılmıştır. Göde Kaymakamı'nın arzuhali, Saffet Bey'in arzuhali, Kel Kaymakam'ın arzuhali... gibi.

Kaymakamlık oyunundan Fikret İrmaklı'nın payına düşenler; odasına akrep atılması, ekmeğinin içine çekirge koyulması, yemeğine fazla tuz ya da gres yağı katılması olur.

Kaymakamlara yapılan bu baskıların asıl nedeni suyun akışını kontrol etmektir. Köylülerin ve içinde yaşadıkları coğrafyanın bundan nasıl etkilendiğinin ise kıymeti yoktur. Bu açıdan suyun fazlasını köyün üzerine salmakta bir beis görmezler. Çamura batmış köylüler, doğaya yenilmiş insandan ziyade ağalara ve onların temsil ettiği anlayışa yenilmiş insanı temsil ederler. Oyunda tellal aracılığıyla su meselesi şu şekilde anlatılır: "İlerdeki akar çay... Aydınlik, dibine Kuran düşse okunur akarsu... İşte bütün işler onun başının altından çıkar. İşte bütün işler onun başının altından çıkar. Tekmil kaymakamların başını bu su yer. Bakmayın öyle nazlı nazlı aktığına, baş belasıdır o! İşte o suyun önünü bentle kestiler, suyu pirinç tarlalarına çevirdiler. Büyük, birer ova kadar büyük pirinç tarlalarına... Suların altında köyler kaldı." (Kemal 2017: 113)

Joachim Radkau, *Doğa ve İktidar* adlı eserinde su ve ormanların çok erken tarihlerden itibaren çevre tarihinin ana temaları olduğunu söyler. *Teneke* oyununda ise bu

ana temalar su ve tarlaların kullanımı olarak karşımıza çıkmaktadır. Radkau, aynı eserinde suyun akışkan tabiatının, onun özel mülkiyet haline gelmesini her zaman zorlaştırdığını ifade etmektedir (2017: 145). Oyunda ise gücü elinde bulunduranlar aynı zamanda suya da hükmetmektedir. Zaten en temel problemde bir şekilde suyun mülkiyetini ve nasıl kullanılacağını tayin edebilmektir. Nitekim güçlü olan değiştikçe suyun yönü de değişir. Oyun bu bakımdan gerek suyun fazla kullanımını gerekse yokluğunu bir çevre sorunu olarak ele alması bakımından önemlidir.

Oyunda dikkat çeken bir başka nokta da insanın yaşam alanı ile tarımın yapılma koşullarının birbiriyle çatıştırılmasıdır. Bu çatışmanın sonucunda ise daha çok zarar gören insan olmaktadır. Artan sivrisinekler sıtma hastalığının taşıyıcısı olarak insan hayatını tehdit eder. Bununla birlikte gücü elinde bulunduran ağaların her biri köylünün kanını emen birer sembolik sivrisinektir aslında. Köylüler zaman zaman bu duruma isyan etseler de hayatta kalabilmek için ağalara boyun eğmek zorunda kalırlar. Tamamen yok olmamak için gönülsüz olarak ağalara düzenli kan verirler. Gerek onlar için çalışarak gerek sıtmaya çocuklarını feda ederek gerek köylerinin, evlerinin sular altında kalmasına ses çıkarmayarak en azından yaşamaya çalışırlar. Oyunda Kaymakam da ağaların gerçek niyetini gördükten sonra onların eylemlerini sivrisinek benzetmesi üzerinden yorumlar. “Vay vicdansızlar vay! Demek bunlar kan yiyip, insan kanı yiyip, insan kanı içiyorlar...” (Kemal 2017: 126)

Köyde, ağaların zulmüne karşı çıkan yalnızca iki kişi vardır. Bunlar dört çocuğunu sıtmadan kaybetmiş olan Zeyno Kadın ile geçmişte dağlarda eşkıyalık yapan Memed Ali'dir. Köyleri su altında bırakıldığında Kaymakam'a giderek durumu anlatma fikrini veren de Zeyno olur. Evlatlarını kaybetmiş olmanın verdiği acıyla beslenen öfkesi, önce devlete (Kaymakam'a), sonra tarla sahiplerine (ağalara) son olarak da başlarına geleni bir doğal afetmişçesine kabullenerek sessiz kalan köylüleredir. Zeyno, içinde yaşadığı bu çevre sorununu çözmek için köylüleri de arkasına alarak Kaymakam'la görüşmeye gider. Bu durum bir yönüyle yaşanan çevre felaketine ilişkin devlet kanalından talep edilen bir çözüm arayışıdır. Devlet kurumlarındaki yetkili kişiler, saha incelemesi yapmaksızın karar aldıklarında doğan olumsuz sonuçlardan içinde yaşayan canlılarla birlikte tüm coğrafya etkilenmektedir. Oyunda Zeyno'yu en çok rahatsız eden; ideal olanın kişilerin çevreye verilen zararlar da doğrudan mağduru olmadığı durumlarda dahi bilinçli olması ve tavır alması iken köylünün bizzat mağduru olduğu çevre sorunlarına sessiz kalışıdır.

Zeyno Kadın'la birlikte ağaların zorbalığına direnen bir diğer kişi olan Memed Ali ise eski bir eşkıyadır. Son çare olarak geçmişte çok iyi kullandığı tüfeğini kullanmayı düşünecek kadar gözünü karartsa da bunun bir çözüm olamayacağını bilmektedir. Bu düşüncesini de Oyunda bozuk bir Türkçeyle şu sözlerle ifade eder: “... Memedo Ali almışe tifengi, öldirem, aha bele bele öldirem Okçi. Öldirem Garadağı Mirtaza. Öldirem bu köpekleri. Gene çıkarem dagima. Torosun dagima... Ağa bir değil kim! Ağa bin tanem, Okçi bin tane, Garadağı Mirtaza yüz bin tane dir, baci. Öldir öldir bitmez kim ağa. Değil mi, baci? Memed Ali aklı garışık olmuş. Memed Ali aklı gayrik heçbir şeye ermez.” (Kemal 2017: 118)

Çeltik komisyonu sulamanın serbest bırakıldığı yerlerde yaşayan insanlar olup olmadığını kontrol etmek için teftişe çıkar. Köylüler daha önceden para karşılığı oradan uzaklaştırılmıştır ancak ağalar bunu bilmezden gelerek yaşayan bir canlı olup olmadığını

sorar. Jandarma tüm evlere tek tek baktığını sadece uyuz bir kedinin çamura saplanıp kaldığını söyler. Okçuoğlu'nun kedinin kurtarılmasını istemesi çeltikçi ağaların ikiyüzlülüğünü gösteren en önemli sahnelerden birisidir. Okçuoğlu daha çok çeltik için tüm köylüyü yerinden edip sıtımadan ölmelerini umursamazken etrafa bir kediyi bile önemseydiği mesajını vermesi oldukça ironiktir.

Kasabada, çevreye de içinde yaşayan insanlara da daha fazla kazanç uğruna zarar vermekten hiçbir çekince duymayan vahşi kapitalizme benzetebileceğimiz bir anlayışın hükmettiğini görürüz. Bozuk da olsa kasabanın ekosistemi bu şekilde kurulmuştur. Kaymakam kanunları işleterek ekosistemi düzeltmeye çalışsa da ağaların müdahaleleri buna engel olur. Oyunun sonunda tüm kasabanın aynı ekosistemi paylaştığını ağaların arasında anlayan tek kişi Patır Patır Ağa olur. Kaymakam'ın evine onu kasabadan kaçırmak için gizlice konulan akrepler dönüp dolaşıp Patır Patır Ağa'nın karısını sokarlar ve öldürürler. Kasabadaki ağaların ve destekçilerinin göz ardı ettiği en temel gerçek herkesin aslında aynı ekosistemin birer parçaları olduklarıdır. Ağaların çevreye vermiş oldukları zarar bir gün köylü, kaymakam, ağa dinlemeden hepsine geri dönecektir.

Oyunun sonunda ağalar köylülere karşı galip gelir. Köylülerin yanında olan Kaymakam sürülür, davul zurnayla karşılanan Kaymakam bu sefer teneke çalınarak köyden gönderilir. Yazar, oyunun sonunda bu kabullenışı Zeyno Kadın'ın ağzından şu sözlerle verir: "Memed Alim, bunlarla hiç başa çıkılmaz. Ne kaymakam çıkabilir, ne hükümet, ne de Ankaradaki başkumandan. Hiç kimse. Bunların eli kolu uzun, ta Amerikana kadar. Emeciklerin, öldüğün, süründüğün boşa gider. Onlar adama, bir parmak kadar çocuğa, bu Kaymakama çeltik kurutturmazlar..." (Kemal 2017: 136)

Sonuç

Bu çalışmada tabiata karşı insan merkezli bir bakış açısı yerine insanı içinde yaşadığı çevrenin bir parçası olarak kabul eden ekoeleştiriden yola çıkılarak Yaşar Kemal'in *Teneke* adlı oyunu incelenmiştir. Oyunda Kaymakam karakteri ve onun çevresiyle olan ilişkileri ekseninde, ekolojinin temel prensibi olan 'her şey birbiriyle ilişkilidir' ilkesinin işlendiği görülür. Köylüler, ağalar ve Kaymakam'dan oluşan kasabada yalnızca ağaların çıkarlarına hizmet eden çarpık ekosistemsizlik üzerinde durulmuştur.

Ekoeleştirici doğaya ait kavramların edebi eserlerde nasıl görünür kılındığının açığa çıkarılması bakımından önemli bir kuramdır. *Teneke* oyununda da metne ekoeleştirici bağlamında yaklaşmamıza olanak tanıyan çevre ve doğaya ait unsurlar ve sorunlar kullanılmıştır. Bunların başında mekân olarak seçilen çeltik tarlaları; tarım yapmak için kullanılan ve aynı zamanda insan için hayati bir önem taşıyan su ile akrep, sivrisinek, kedi gibi hayvanlara yer verilmiştir.

Kasaba, bir yüzü sağa bir yüzü sola bakan Roma Tanrısı Janus gibi ikiyüzlüdür. Kasabaya girene ve çıkana farklı yüzleriyle bakar. Davulla, zurnayla şenliklerle karşıladığı Kaymakam'ı ardından teneke çalarak gönderir. Her yeni tayin, mağdur köylüler ve Resul Efendi gibi bazı vicdanlı memurlar için yeni bir umut olsa da gerçekte kaymakamlar için kasaba, yeni görev yerlerine açılan bir kapı olur yalnızca. Oyunda tek kazanım olarak Kaymakam'ın çeltikçi ağalarıyla giriştiği mücadelenin sonunda yaşadığı dönüşümden bahsedilebilir.

Dünyaya insanoğlunun dışında canlı-cansız varlıkların yer aldığı bir bütünsellik içinde bakabilmek konusunda tiyatro, sahneleme/canlandırma özelliği bakımından büyük bir etki yaratma potansiyeline sahiptir. Her çeltik ekiminde baştan aşağı çamur içinde yaşamak zorunda bırakılan bir köyü ve köylüleri seyirci koltuğunda seyretmek, daha fazla kazanç uğruna çevreye ve içindeki her şeye kolaylıkla zarar veren anlayışla yüzleşmek anlamında oldukça etkilidir diyebiliriz. Bu açıdan temel malzemesi insan olan tiyatronun insanın yaşama alanını da eleştirel bir gözle ele alarak ekolojik düşüncüyü derinleştiren ekoyazına katkı sunması oldukça önemlidir. *Teneke* oyununun bu katkının başarılı bir örneği olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynaklar

- Ayaydın, Günül Özlem. (2003). *Yaşam Kemal'in İstanbul'una Çevreci Bir Yolculuk*. Ankara: Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Bulut, Dilek. (2005). "Çevre ve Edebiyat: Yeni Bir Yazın Kuramı Olarak Ekoeleştirir", *Littera*, 17, 79-86.
- Cansaran, Arzu ve Yıldırım, Cengiz. (2014). "Çevre Bilimi ile İlgili Başlıca Terimler ve Kavramlar". *Çevre Eğitimi*. (Ed. Orçun Bozkurt) Ankara: Pegem Akademi.
- Garrard, Greg. (2016). *Ekoeleştirir Ekoloji ve Çevre Üzerine Kültürel Tartışmalar*, İstanbul: Kolektif Kitap.
- Glotfelty, Cheryll. (2017). "Çevre Krizi Çağında Edebi Çalışmalar". *Şarkî Edebiyat Dergisi -Ekoeleştirir Özel Sayısı-* (Çev. Ümran Kılınç), 2, 34-43.
- Karahan, Burcu. (2002). "Yeşillenen Edebiyat Eleştirisi". *Varlık*, 1138, 28-34.
- Kemal, Yaşar. (2017). *Teneke*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Köroğlu, Cemile Zehra ve Köroğlu, Muhammet Ali. (2017). "İnsan-Evren Diyalektiği Üzerine: İslami Perspektiften Bir Analiz". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi - Ekolojik Düşünce Özel Sayısı-*, 50, 53-70.
- Oppermann, Serpil. (2012). "Ekoeleştirir: Çevre ve Edebiyat Çalışmalarının Dünü ve Bugünü". *Ekoeleştirir Çevre ve Edebiyat*. (Ed. Serpil Oppermann) Ankara: Phoenix, 9-58.
- Oppermann, Serpil. (2017). "Ego-merkezci Değil Eko-merkezci Bakış Açılarının Yaygınlaştırılması İçin Çaba Sarf Etmeliyiz". *Şarkî Edebiyat Dergisi -Ekoeleştirir Özel Sayısı-* (Kon. A. Barış Ağır), 2, 24-33.
- Radkau, Joachim. (2017). *Doğa ve İktidar Global Bir Çevre Tarihi*. (Çev. Nafiz Güder) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Toska, Sezgin. (2017). *Ekokurgu -Ekolojik Sorunların Çözüm Yolu Olarak Edebiyat-*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

İnternet Kaynakları

- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.59b68a5f7c2eb4.29779370 (Son Erişim Tarihi: 11.07.2017)
- <https://gaiadergi.com/ekomodernist-bir-manifesto-mukemmel-antroposen-olusturmak-mumkun-mudur/> (Son Erişim Tarihi: 06.11.2017)
- <http://www.cevremuhendisligi.org/index.php/component/content/article/4-bunlari-biliyormusunuz/17-cevre-nedir> (Son Erişim Tarihi: 06.11.2017)